

Zacházení s těly popravených ve středověku a raném novověku*

Josef Unger

HANDLING CORPSES OF PEOPLE EXECUTED IN THE MIDDLE AGES AND EARLY MODERN PERIOD

The paper deals with the handling of corpses of executed people which were sometimes left at the execution site until the body was decomposed (gallows), but sometimes were buried in a special way. Research on gallows near Tišnov and Austerlitz is described.

KEYWORDS:

Middle Ages; early modern period; executions; gallows

Přestože církev v zásadě připouštěla pohřby popravených do posvěcené půdy „[...] protože Bůh neodsuzuje dvakrát za stejný zločin — a popravený si svůj trest přece již odpykal [...]“,¹ v praxi popravení často ztráceli nárok na rituální pohřeb, a tak byla jejich těla často jen různým způsobem deponována kolem popravišť na místech, která je možno je označit jako „nepravý hřbitov“.² Celou řadu příkladů ze Slezska a Horní Lužice uvádějí Daniel Wojtucki a Paweł Duma.³ Zdaleka ne všechny způsoby nakládání s tělem popraveného lze zařadit do kategorií „oslího pohřbu“, to je nepočestného pohřbívání na nepočestném místě, nebo tichého pohřbu či bezectného pohřbu.⁴ V případě oběšení bylo tělo někdy ponecháno na šibenici, až se postupně rozpadlo. Aby zůstalo co nejdéle viset, tak se místo oprátky použil řetěz.⁵ Pozůstatky neanatomicky uložených kostí se při archeologickém výzkumu nacházejí v interiéru šibenic studňového typu [Obr. 1]. Známa je i zpráva, že roku 1576 v Pardubicích platili „[...] pacholkům mistra popravního od sbírání kostí okolo šibenice po polích a vyhánění

* V době přípravy tohoto článku do tisku vyšel v Polsku článek Pavliny Maškové zabývající se podobnou tematikou: Pavlina MAŠKOVÁ, *Pohřby na místech popravišť jako zrcadlo vztahu společnosti k lidem na okraji*, in: Paweł Klint — Daniel Wojtucki (edd.), *Przestępczość kryminalna w Europie Środkowej i Wschodniej w XVI-XVIII w.*, Łódź — Wrocław 2017, s. 11–23.

1 Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti. I. Doba ležících*, Praha 2000, s. 64.

2 Tamtéž, s. 64.

3 Daniel WOJTUCKI, *Bestattungen von Hingerichteten und Selbstmördern in Schlesien und in der Oberlausitz vom 16. bis zum 18. Jahrhundert*, in: Jost Auler (ed.), *Richtstättenarchäologie*, Darmagen 2008, s. 532–547; Paweł DUMA, *Śmierć nieczysta na Śląsku. Studia nad obrzędkiem pogrzebowym społeczeństwa przedindustrialnego*, Wrocław 2015, s. 66–89.

4 Richard VAN DÜLMEN, *Bezectní lidé. O katech, děvkách a mlynářích. Nepočestnost a sociální izolace v raném novověku*, Praha 2003, s. 79.

5 Daniel WOJTUCKI, *Publiczne miejsca straceń na Dolnym Śląsku od XV do połowy XIX wieku*, Katowice 2009, s. 191.

OBR. 1. Slavkov — šibenice. Skrumáž lidských kostí v jámě zahloubené do dna šibenice (© Josef Unger).

jich do šibenice“.⁶ Při té příležitosti se do šibenice mohly dostat i kosti zvířecí. Jindy tělo delikventa ještě před rozpadem odřizli a ponechali buď přímo v šibenici, nebo jednoduše zakopali v blízkém okolí, pro což archeologické výzkumy poskytly celou řadu dokladů.⁷ Znáám je i případ, kdy v blízkosti popraviště stál kříž, u něhož se našly pozůstatky popravených.⁸ Jindy byla v blízkosti šibenice vykopána větší jáma, do níž byly pozůstatky popravených deponovány.⁹ Hromadný hrob byl náhodně objeven roku 1935 v místech, kde stávala šibenice u Velkého Meziříčí. Jednalo se o jámu o rozměrech 2 × 0,9 m zahloubenou jen nízko pod povrch, takže kostry kryla jen vrstva mocná 0,2 m. V hrobu se našlo šest koster ve dvou vrstvách nad sebou tak, že lebky horní vrstvy ležely nad dolními končetinami vrstvy spodní. Tři skelety měly polohu na břicho a jedna lebka ležela samostatně položená na skeletu **[Obr. 2]**.¹⁰ U Čejkovic se

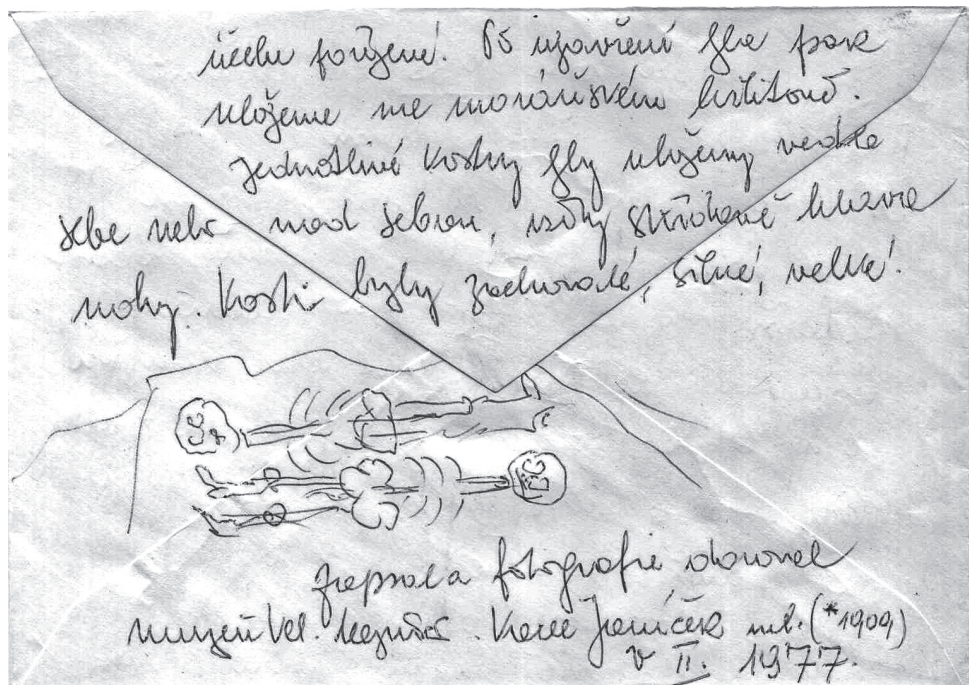
6 Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst. Život veřejný v XV. a XVI. věku II*, Praha 1892, s. 863.

7 D. WOJTUCKI, *Bestattungen*, s. 538.

8 Daniel WOJTUCKI — Stanisław ZOBNIÓW, *Kamienne krzyże na Śląsku, Górnych Łużycach i ziemi kłodzkiej*, Wrocław 2017, s. 141.

9 D. WOJTUCKI, *Bestattungen*, s. 538.

10 Archiv Muzea Velké Meziříčí, fond B 5, Karel Janíček: Nález kostí na popravišti na Spravedlnosti Velké Meziříčí. Za upozornění děkuji Marii Ripperové.

OBR. 2. Velké Meziříčí — šibenice (© Archiv Muzea Velké Meziříčí, fond B 5, Karel Janiček: Nález kostí na popravišti na Spravedlnosti Velké Meziříčí).

v místech, kde stávala šibenice, našly při rigolování na vinohrad roku 1903 tři kostry, z nichž jedna byla dokonce uložena v hrubé dřevěné rakvi.¹¹ Do šibenice nebo do její blízkosti se mohly dostat pozůstatky popraveného jiným způsobem, například stětím, utopením či pohřbem zaživa. Dále byla u šibenice zakopávána těla sebevrahů a uhynulých zvířat.¹²

Z archeologického výzkumu jsme dobře zpraveni o podobě popraviště z 16. až 19. století v Emmenu u Luzernu ve Švýcarsku, kde se podařilo prozkoumat základy šibenice a zahrabané pozůstatky delikventů a sebevrahů. Kromě toho zde bylo i mrchoviště s pozůstatky koní a psů, z nichž některé byly spáleny.¹³

Na celé řadě dalších lokalit v Německu, Švýcarsku, Česku a Rakousku se našly doklady poprav stětím, oběšením nebo i lámáním kolem.¹⁴ Na Moravě byly v několika

11 Ruda ŠOUPAL, *Minulost Masarykova kraje. Obrázky historicko-vlastivědné 1*, Hodonín 1935, s. 220.

12 Jürg MANSER, *Archäologischer Befund*, in: týž a kol., *Richtstätte und Wasenplatz in Emmenthal (16.-19. Jahrhundert)*. Archäologische und historische Untersuchungen zur Geschichte von Strafrechtspflege und Tierhaltung in Luzern, 1, Basel 1992, s. 39-75, zde s. 63.

13 Tamtéž, s. 39-75.

14 J. AULER (ed.), *Richtstättenarchäologie*.

OBR. 3. Tišnov — šibenice. Odkrytý půdorys šibenice (© Miloš Sysel a Václav Kappel).

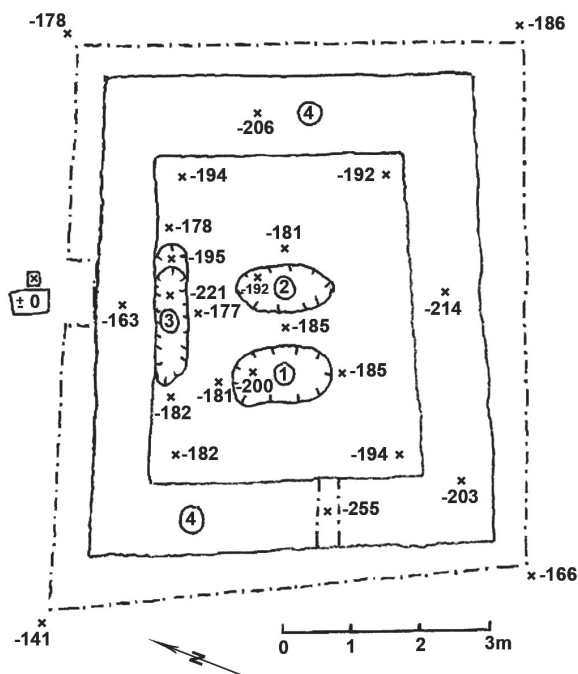
posledních letech odkryty pozůstatky dvou šibenic studňového typu, postavených na čtvercovém půdorysu s větším množstvím lidských kostí v interiéru. V tišnovské šibenici ležely kosti v neanatomické podobě ve vrstvě nad dnem **[Obr. 3]**. Naproti tomu u slavkovské šibenice byly ve dně vyhloubeny mělké jámy s neanatomicky uloženými pozůstatky včetně skrumáže lebek **[Obr. 1, 4]**. Obě šibenice byly postaveny na výrazném místě sledovatelném z důležité komunikace.¹⁵

Dokladem exekuce a následného odklizení těla popraveného může být v některých případech i dvojhrob, protože právně vzdělaný Angličan Fynes Moryson koncem 16. století sděluje v pasáži týkající se Německa a Čech, že je-li pachatel, který usmrtil člověka v návalu hněvu, „[...] polapen, bývá za několik hodin nebo příštího dne stát a dán do rakve spolu s tím, koho zabil, a tak jsou oba uloženi s touž pohřební pompou v tomtéž hrobě.“¹⁶ Není vyloučeno, že dokladem tohoto zvyku je i mnohem starší vikingský hrob z dánského Lejre, kde se nad hrobem muže našly pozůstatky dalšího muže spoutaného na rukou i na nohou s oddělenou hlavou.¹⁷

15 Josef UNGER, *Tišnovská šibenice*, in: Týž (ed.), *Archeologie a vlastivěda: PhDr. Pavlu Michnovi k sedmdesátým narozeninám*, Brno 2014, s. 152–160; Týž, *Slavkovská šibenice u Křevovic*, *Anthropologia integra* 8, 2017, č. 2, s. 7–13.

16 Fynes MORYSON, *Cesta do Čech*, Praha 1977, s. 92.

17 Heide LÜDEMANN, *Mehrfachbelegte Gräber im frühen Mittelalter. Ein Beitrag zum Problem der Doppelbestattungen*, *Fundberichte aus Baden — Württemberg* 19, 1994, č. 1, s. 421–589, zde s. 536.

OBR. 4. Slavkov — šibenice. Kresebná dokumentace archeologického výzkumu šibenice (kresba: Josef Unger).

Známe i případy, kdy část těla popraveného byla vystavena na zvláštním místě pro odstrašení veřejnosti. Uťaté hlavy dvanácti popravených představitelů protihabsburského povstání z roku 1621 nechali vítězové vystavit v železných koších na Staroměstské mostecké věži v Praze. Těla byla předána pozůstalým k pohřbu. Roku 1622 bylo povoleno snést lebku Šlikovu a pohřbít ji k tělu v hrobce pod kazatelnou u sv. Salvátora na Starém Městě pražském.¹⁸ Roku 1631, když se Prahy nakrátko zmocnila protikatolická strana, došlo k sejmutí zbylých jedenácti lebek a jejich pochování na neznámém místě v Týnském chrámu.¹⁹

Poprava ve středověku, zvláště čestnějším stěm hlavy, ještě nemusela znamenat vyloučení z pohřbu v posvěcené půdě hřbitova. Projevil-li pachatel trestného činu lítost a dostalo-li se mu z rukou kněze rozhřešení, znamenalo to, že nemusí být vyloučen z účasti na „věčném životě“. Pozůstalí mohli popraveného pohřbít bez okázalých obřadů u některých menších kostelů. Příkladem se uvádí některé kostely u Prahy.²⁰ Takové zvláštní místo je uvedeno i ve zprávě o jednání jistého blázna, který rád pochovával viselce, tedy oběšence: „[...] aneb do Prahy přinesl a postavil ho v noci hokyni v krámci, a ona musila zjednat, aby jeho nesli ke Všem svatým na rybníček, kdež

18 Jiří MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický z Heslova. Paměti. S úvodem Josefa Janáčka*, Praha 1996, s. 202, 206.

19 Josef PETRÁŇ, *Staroměstská exekuce*, Praha 1971, s. 221.

20 J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický*, s. 163; Z. WINTER, *Kulturní obraz*, s. 877.

tam takové lidi neb stínané pochovávají.²¹ Známý jsou i další kaple, u nichž bývali popravení pohřbíváni. Pozoruhodný je i případ, kdy nad místem, kde bylo „nekřesťanským způsobem“ deponováno tělo popraveného krakovského patricije, nechal postavit jeho syn kostelík sv. Gertrudy. Na místě byly pohřbívány pozůstatky dalších odsouzců.²² Zaznamenán je i případ, kdy dva popravení byli s asistencí kněží a žactva čestně pohřbeni u kostela sv. Pavla na Špitálsku u Prahy, ale z vyšší moci byli znovu vykopáni a zakopáni u božích muk.²³ Společensky vysoce postavený člověk, jakým byl Závíš z Falkenštejna popravený roku 1290 před hradem Hluboká v jižních Čechách, byl pohřben v kapitulní síni Vyšebrodského kláštera.²⁴

Znám je i případ dodatečného pohřbu rehabilitovaného člověka. Když se totiž zjistilo, že k oběšení Laurenta Guerniera v Paříži roku 1478 došlo nedopatřením, tak po roce jeho mrtvolu na žádost bratra vykopali a s náležitou pompou, jejímž účelem bylo především očistit pověst celé rodiny, pohřbili. Při pohřbu figurovali nosiči svíček a vyvolávači s řehtačkami, z nichž jeden neustále vyzýval přihlížející, aby věnovali své modlitby za duši zemřelého, kterého prý „[...] před nedávnem našli mrtvého pod dubem“.²⁵

Na druhé straně však bylo možno soudit a popravit mrtvolu, jak se to stalo například roku 897 v Římě, kde vykopali mrtvolu papeže Formosa, vedli proti ní soudní proces a nakonec ji vhodili do Tibery, nebo roku 1559 v Basileji, kde posmrtně popravili novokřtěnce Davida Jorise.²⁶ Roku 1623 byl zničen hrob i ostatky husitského biskupa Jana Rokycany v pražském Týnském chrámu.²⁷ Podobně dopadly i ostatky Olivera Cromwella, které byly po restauraci království v Anglii roku 1660, to je dva roky po jeho smrti, vykopány a pověšeny na šibenici.

Stávalo se také, že uvězněný zemřel v žaláři nebo při mučení či byl popraven přímo ve vězení. Jeho tělo potom mohlo být jen co nejjednodušeji odklizen. Archeologické doklady tohoto jednání jsou známy. Amputované chodidlo se našlo v Lübecku v katově odpadní jímce.²⁸ Podobný objev byl učiněn také v místech bývalé trnavské radnice, kde se v odpadní jímce našla jednak kompletní kostra muže zemřelého ve věku 20 až 29 let a kromě toho i část lebky a kost pažní z dalšího jedince. Doprovodné nálezy datují tuto situaci do sklonku 15. století a jsou zřejmě dokladem vykonávání trnavské justice.²⁹

21 František ŠIMEK — Miloslav KAŇÁK (edd.), *Staré letopisy české z rukopisu Křižovnického*, Praha 1959, s. 40.

22 D. WOJTUCKI — S. ZOBNIÓW, *Kamienne krzyże*, s. 141.

23 Z. WINTER, *Kulturní obraz*, s. 877.

24 Vratislav VANÍČEK, *Velké dějiny zemí Koruny české III: 1250–1310*, Praha — Litomyšl 2002, s. 414.

25 Johan HUIZINGA, *Podzim středověku*, Jinočany 1999, s. 399.

26 Jean DELUMEAU, *Strach na Západě ve 14.–18. století. Obležená obec 1. Strach doléhající na většinu*, Praha 1997, s. 96.

27 J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický*, s. 215.

28 Bernd HERRMANN — Hartmut RÖTTING, *Menschliche Skeletteile aus mittelalterlichen Kloaken*, *Archäologisches Korrespondenzblatt* 16, 1986, s. 485–487.

29 Silvia BODORIKOVÁ — Josef URMINSKÝ, *Late Medieval Skeletal Remains from the Townhall of Trnava (West Slovakia). Archaeological Evidence and Anthropological Analysis*, *Anthropologie* 40, 2002, č. 2, s. 165–175.

Lidských kostí (především z popravišť) se užívalo při různých čarodějnických a magických praktikách. Celou řadu často bizarních případů uvádí Philippe Ariès.³⁰ Například roku 1627 ve Stržbrnicích v Čechách z magických důvodů, aby se uškodilo dobytku, jedna žena „[...] dům její hlínů z hrobu, s kostmi od šibenice vezmouc, obsypala [...]“.³¹ Těla popravených byla od 17. století užívána také k anatomické pitvě, což je známo například o Janu Jesseniovi v Praze.³²

Pozůstatky popraveného se však mohly stát též předmětem výrazné úcty, která se prokazovala křesťanským mučedníkům. Jejich pozůstatky se proměnily v relikvie ukládané v umělecky zpracovaných schránkách (relikviářích) vystavovaných k uctívání. Poměrně podrobně je popsán pohřeb husitského revolučního kazatele Jana Želivského, jenž byl popraven 9. března 1422 v Praze na Staroměstské radnici: „A zatím lidé vzemše tělo kněze Janovo vložili na máry a opět s nesmírnů žalostí a pláčem a s řvaním příliš s žalostivým nesli do kláštera, v kterém on kázal [...] museli jsů tělo kněze Janovo v kaple zamknůti. Pak nazejtří k večeru kněží, jeho oblekše v zlů albu a vloživše v koryto, vynesli před Boží tělo k velkému oltáři [...]. A potom kněz Jakub, pomocník kněze Janův v kázání, vstůpiv na stolicí, i mluvil k lidu řeč [...] a učinili jsů kvílenie veliké nad ním. Potom brzo vzemše tělo kněze Janovo i nesli k kazatedlnici k hrobu [...] a kněz jeden, opět vzav hlavu kněze Janovu, vstůpiv na stolicí [...] chtě jich [...] napomenůti, aby poměli [...] co jsů dobrého z té hlavy slýchali [...]. A s tím jeho tělo pochovali pod stolicí, na kterež mnoho pravdy Boží lidu věrnému zvěstoval.“³³ Na tomto případě je dobře popsáno, jak tělo popraveného mohlo sloužit jako významné politikum.

Obavy z toho, aby se pozůstatky popraveného nestaly předmětem úcty, vedly někdy ke snaze důkladně je zlikvidovat. V případě pozůstatků Mistra Jana Husa, upáleného roku 1415 v Kostnici (Konstanz ve Švýcarsku), Jany z Arku, upálené roku 1431 v Rouenu (Francie) nebo Girolama Savonaroly, upáleného roku 1498 ve Florencii (Firenze v Itálii), by se tak určitě stalo. Tyto obavy však přetrvávají až do nejnovější doby. Do neoznačených hrobů byli pohřbeni popravení za protektorátu Čechy a Morava i politické oběti komunistického režimu v padesátých letech 20. století. Dalším příkladem z nedávné doby může být tajný pohřeb rumunského prezidenta Nicolae Ceaușesca, odsouzeného vojenským soudem při převratu roku 1989, či odstranění mrtvoly Usámy bin Ládina do moře.

S těly popravených bylo ve středověku a raném novověku zacházeno různým způsobem. Poměrně často bylo tělo popraveného ponecháno na šibenici, až se postupně rozpadlo a kosti byly zahrabány v areálu šibenice. Jindy bylo tělo popraveného, někdy také v rakvi, zahrabáno v okolí šibenice. Jako výstraha bylo tělo nebo jeho části vystaveny na viditelném místě. V některých případech však došlo k tichému pohřbu popraveného na hřbitově nebo dokonce i v kostele. Nemůžeme však zapomenout na pozůstatky popravených, které se staly součástí magie. Na druhé straně se tyto pozůstatky stávaly součástí úcty, jak o tom svědčí katolické relikvie.

30 Philippe ARIÈS, *Dějiny smrti. II. Zdivočelá smrt*, Praha 2000, s. 80n.

31 Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976, s. 182.

32 J. MIKULEC (ed.), *Mikuláš Dačický*, s. 155; Z. WINTER, *Kulturní obraz*, s. 877.

33 F. ŠIMEK — M. KAŇÁK (edd.), *Staré letopisy*, s. 79.

RÉSUMÉ:

Executed individuals often lost their claim to a ritual funeral, and so their bodies were often deposited in various ways around the execution site. In the case of hanging, the body was sometimes left on the gallows until it gradually disintegrated. Somewhere near the gallows a larger pit was dug into which the remains of the executed were deposited. Sometimes the executed body or bodies could be cleared to a junkyard. In Moravia, in the last few years, the remains of two well-type gallows have been uncovered, built on a square ground plan with larger amounts of human bones in the interior. The proof of execution and subsequent removal of the executed body may in some cases be a double-shot. There are also cases when parts of the body of an executed convict were exposed in a special place as a warning to the public. In some cases, the surviving relatives could bury a corpse without ceremony at some of the smaller churches. It also happened that a prisoner died in jail or under torture, or he was executed directly in jail. Then the body was removed as simply as possible. Human bones (mainly from the execution sites) were used in various witchcraft and magical practices and from the 16th century also in autopsies. Concerns for the remains of the executed that have not been respected have sometimes led to an effort to eliminate them.

Prof. PhDr. Josef Unger, CSc., působil v Regionálním muzeu v Mikulově, Archeologickém ústavu AV ČR v Brně a Ústavu archeologické památkové péče v Brně. Od roku 1996 pracuje na Katedře/Ústavu antropologie Přírodovědecké fakulty Masarykovy univerzity v Brně. Zabývá se problematikou vztahu artefaktu a lidského těla, pohřebním ritem, sídly šlechty ve středověku a dalšími otázkami pravěku i středověku (unger@sci.muni.cz).